

Геополітичний контекст українсько-російських відносин і європейська безпека (за сторінками західних видань)

В. В. Петровський

Схід-Захід: Історико-культурологічний збірник.

Випуск 3. – Харків: Майдан, 2001. – С. 101-111.

При використанні матеріалів статті обов'язковим є посилання на її автора з повним бібліографічним описом видання, у якому опубліковано статтю. Дана електронна копія статті може бути скопійована, роздрукована і передана будь-якій особі без обмежень права користування за обов'язкової наявності першої (даної) сторінки з повним бібліографічним описом статті. При повторному розміщенні статті у мережі Інтернет обов'язковим є посилання на сайт Східного інституту українознавства імені Ковальських.

Адреса редакції:

Східний інститут українознавства імені Ковальських («Схід/Захід»), ауд. 4-87,
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна,
пл. Свободи, 6,
Харків, 61077,
Україна.

E-mail: siu.kharkiv@gmail.com

Тел.: +38 057 705 26 30;
+38 096 1555 136

Веб-сайт: <http://keui.univer.kharkov.ua>

- © Східний інститут українознавства імені Ковальських
- © Автор статті
- © Оригінал-макет та художнє оформлення – зазначене у бібліографічному описі видавництва
- © Ідея та створення електронного архіву часопису – А. М. Домановський

ГЕОПОЛІТИЧНИЙ КОНТЕКСТ УКРАЇНСЬКО-РОСІЙСЬКИХ ВІДНОСИН І ЄВРОПЕЙСЬКА БЕЗПЕКА (СУЧАСНА ЗАХІДНА ІСТОРІОГРАФІЯ)*

Створення зони безпеки в Центрально-Східній Європі нерéalне без плідної співпраці й діалогу Заходу з Росією та Україною. Неможливість буферного статусу України, з одного боку, і постійні потуги російського істеблїшменту розглядати свою державу як світову за рангом, відповідальну за стан справ на просторах СНД («доктрина Монро» за А. Міграняном), нарешті, незавершеність процесів національно-державного будівництва в обох країнах, з іншого боку, викликали значну увагу аналітиків далекого зарубіжжя до геополітичної складової українсько-російських взаємин, впливу їхнього стану на безпеку Європи в цілому.

Рецензуючи збірник «Дилеми безпеки в Росії та Євразії», підготовлений 13 авторами за редакцією Р. Аллісона й Х. Блата (Лондон, 1998 рік), ад'юнкт-професор Йельського університету, колишній голова АНБ США, генерал-лейтенант у відставці У. Е. Оудом небезпідставно висловив занепокоєність стосовно великого комплексу труднощів, які постали перед аналітиками систем безпеки Заходу в 90-х роках. Виникли десятки цілком нових питань, на які неможливо відповісти за допомогою спрощеної техніки досліджень, яку вони дозволяли собі раніше. Ось лише деякі з них: чи перетвориться СНД на механізм відродження якогось еквіваленту СРСР, чи, навпаки, забезпечить незалежність його членів? Чи зможе виникнути після цілковитого краху СНД система стабільних двосторонніх зв'язків безпеки між Росією та іншими ключовими членами співдружності, а можливо, буде створена нова зона балансу політичних сил серед незалежних країн? Чи можливе «тріхопадіння» СНД в численні війни та нестабільність? Чи будуть підключені до проблем безпеки СНД такі країни, як Китай, Індія, Японія, Туреччина, США, Британія, Франція, Німеччина? Нарешті, чи зможе Захід дозволити собі ігнорувати нові країни на терені колишнього Радянського Союзу, чи, навпаки, їхнє стратегічне значення надто важливе для Європи та США? ¹

* В основу статті покладено доповідь на науковій конференції «Національне питання на сході України (минуле, сучасне майбутнє)». (Харків, жовтень 2000 р.).

У проаналізованих нами працях вчених та спеціалістів різного фаху добре проглядається складна палітра вивчення зазначеної вище проблеми — від обережно-скептичного погляду до оптимістичного, від стриманого до ледь не мажорного, від застережливого до традиційно проросійськи зорієнтованого.

З точки зору професора міжнародних відносин університету Майямі Д.С.Паппа, проблеми забезпечення державної стабільності, вирішення дискусійних питань для України та Росії виникли в 1992 році — через етнічну антипатію, дебати щодо становища національних меншин (росіян в Україні та українців у Росії), територіальні суперечки, неузгодженість щодо темпів проведення економічних реформ, розподілу збройних сил².

На наш погляд, недовірливість і охолодження українсько-російських відносин закладалися ще до розпаду Радянського Союзу. Так, за даними В.Е.Пазняка, діячі Білоруського Народного фронту з 1989 року активно обговорювали плани створення «санітарного кордону» (термін існує з 1815 р.), який би сформували Молдова, Білорусія, три країни Прибалтики і Україна. Він начебто дозволив би ефективніше чинити опір економічному тиску Москви, уникнути залежності від Заходу, що підвищило б шанси на приєднання вищевказаних держав до ринків Європи. Після розпаду СРСР Білоруська соціал-демократична партія («Громада») планувала утворення обмеженого Європейського Союзу: Болгарія, Білорусь, Литва, Латвія, Естонія, Молдова, Польща, Словаччина, Румунія, Україна. Ці наміри, як і ідея З.Бжезинського кінця 1992 року сформувати антиросійський блок, куди б увійшли Польща, Україна, Чехія, Словаччина, Угорщина³, реалізуватися не могли, але створювали неабияку напруженість у російсько-українських відносинах. Адже в Москві добре розуміли, що участь у подібних блоках мала б вирішальне значення для майбутнього країни.

Д.Т.Туайнінг сформулював п'ять факторів, які суттєво впливають на політику України, а от же, і на її безпеку: проблеми будівництва збройних сил (ще 22 жовтня 1991 р. Україна проголосила створення 400-тисячної армії та 30-тисячної Національної гвардії, а 3 листопада підпорядкувала сили КДБ); соціальні складнощі, пов'язані з регіональними відмінностями; економічні питання, особливо енергетична залежність від Росії; серйозні труднощі стосовно охорони навколишнього середовища; політико-стратегічні аспекти, серед яких найбільш чітким був Крим, охрещений журналом «The Economist» bastіоном радянського типу комунізму⁴.

Наукова співробітниця Федерального інституту східноєвропейських та міжнародних студій у Кельні О. Александрова розглядає поняття національної безпеки дещо в іншій площині. Вона стверджує, що для майбутньої безпеки України головне – це стан внутрішньополітичної ситуації в Росії, зв'язки з Чехією, Словаччиною та Польщею – містками до Європи. Загроза українській незалежності, переконана вона, може виходити тільки з боку Росії, яка ще не визначила свого шляху розвитку – демократичного чи імперіалістичного. Влітку 1993, підкреслює О. Александрова, було неясно, як і коли Росія гарантує територіальну цілісність України. Більше того, вона висловлює впевненість, що у разі падіння Б. Єльцина Росія взагалі може окупувати Україну⁵. Однак коли на початку 1992 р. Пентагон розробив сім сценаріїв можливої агресії, в яких могла б виникнути загроза безпеці США, то серед них фігурував напад 18 російських і 6 білоруських дивізій на Прибалтику. А в XXI ст. потенційна загроза для США існуватиме насамперед з боку зміцнілої Росії, тому виникає необхідність посилення американських збройних сил⁶.

Але вже навесні 1992, розглядаючи перспективи потенційних збройних конфліктів у Східній Європі, аналітики НАТО передрікали, що в можливій короткочасній сутичці з Росією Україна зазнає поразки. Загальні втрати обох сторін вони оцінили у 200 тисяч військовослужбовців, крім того, з'явилися б десятки мільйонів біженців, 40 мільйонам жителів загрожував би голод, а 2 мільйони повинні були померти від хвороб. На жаль, нам не вдалося виявити оригінальний текст цього прогнозу, тому посилаємося на статтю доцента Дрогобицького педагогічного інституту І. Набитовича, який цитує його⁷.

У свою чергу, У. Кінкейд і Н. Мельничук обґрунтували своє бачення подальшої долі України, яку неможливо відірвати від безпосереднього розвитку контактів зі східним сусідом. Вони розглядають три варіанти вирішення кризового стану між обома країнами: створення системи колективної безпеки в межах СНД або іншого режиму безпеки; втягнення в процес, який нагадає холодну війну; відкритий конфлікт⁸. Науковий співробітник Федерації міжнародної політики та міжнародного права у Берліні М. Шюнеманн міркує дещо інакше. В сучасних умовах, вважає він, для України існує теж три можливі моделі розвитку: поступовий рух у напрямі вступу до НАТО; військово-політичний блок з Росією і інтеграція в структури безпеки СНД; позиція нейтралітету і позаблоковості. Перша позиція, на його думку, досить довго буде залишатися абсолютно нереальною, друга – занадто небезпечна для незалежного статусу Украї-

ни, і лише третя – найбільш прийнятна. Мається на увазі не формально-юридична фіксація статусу позаблоковості, а динаміка зважених стосунків зі Сходом та Заходом, не виключаючи й військово-технічного співробітництва⁹.

Поки що політика України в основному й розвивається в такому ракурсі, бо Л. Кучма у свій час відкинув заклики Л. Кравчука – І. Плюща перетворити республіку на контрбаланс Росії, не визнавши її ворогом № 1. Водночас він не став, як сподівалися в Росії, українським Лукашенком, і для нього Україна – це перехрестя, через яке будуть співпрацювати Росія та НАТО. Неясно, однак, яку саме модель стосунків представлятимуть українсько-російські взаємини, розмірковує Т. Кузьо – науковий співробітник Центру російських та східноєвропейських досліджень університету Бірмінгему. Вибір Росії – це еталон «США – Латинська Америка», а Україна бажала б мати інший – «Канада – США»¹⁰.

За влучним висловом А. Лівена, Україна не повинна бути «буферною країною», бо військовий поїзд Росії якраз не так швидко прямує на Захід, щоб для його затримки вимагалися гальма¹¹. Хоча, скажімо, для Польщі найкраще, коли б Україна перетворилася саме в буфер, відділивши її територію від Росії. Саме тому поляки спершу вкрай холодно сприйняли перемогу Л. Кучми 1994 року, бо вважали його затятим русофілом¹².

Таким чином, питання щодо специфіки ролі України у Європі набуло в західній літературі відчутно полемічного характеру. Так, ад'юнкт-професор Інституту стратегічних досліджень (США) С.Д. Бланк обстоює думку про те, що Україна знову, як і багато років тому, стала для Росії вікном у Європу. Але залежно від розвитку подій вона може або відділити Європу від Росії, або перетворитися на посередника на осі Схід – Захід. Малоозавбачлива політика Росії, провал демократичної революції, оцінка російською елітою, навіть ліберальною, незалежності України як зради робить такий висновок цілком слушним¹³. Професор В. Грей з університету Меріленда взагалі ставить під сумнів наявність у Росії сучасної форми політичної демократії. Він доводить, що існуючий тип управління більше нагадує модель «керованої демократії» – як у Сингапурі, Мексиці чи Південній Кореї. Не випадково в країнах Європи не виключають можливості поновлення контролю над колишніми радянськими республіками, якщо до влади прийде консервативно-комуно-фашистський режим¹⁴.

Цікавий, хоча дещо сумнівний варіант розглядає професор школи славістики та східноєвропейських досліджень Лондонського універ-

ситету Е. Вілсон. За певних умов, заявляє він, Україна здатна домогтися лідерства на західній території колишнього Радянського Союзу, бо, наприклад, лівий берег Дністра більш український, ніж російський чи молдавський¹⁵.

Ще одного важливого аспекту проблеми торкається старший співробітник фонду Карнегі з міжнародного миру Ш.У. Гарнет. Він доводить, що найближчі сусіди України обтяжені майже такими труднощами, як і вона сама, тому не можуть бути джерелами економічної допомоги чи інвестицій. Їхні зв'язки з Україною і підтримка її європейського напрямку пов'язані з бажанням дотримати баланс інтересів з Росією і в той же час інтегруватися до структур Європейського Союзу та НАТО. Керівники Центрально-Східної Європи побоювалися, що членство України у Вишеградській групі чи інших регіональних структурах може затримати їхній рух до НАТО¹⁶.

Утім, професор Вільного університету Берліна Б. Осадчук-Кораб висуває іншу мотивацію невдачі широкій європейській системі безпеки з участю Польщі, Угорщини та інших країн. За його оцінкою, перспективи такого блоку спершу виглядали багатообіцяючими, але Л. Кравчук діяв нерішуче, а міністр закордонних справ А. Зленко не мав достатньо авторитету, щоб реалізувати зазначені плани, концепція котрих до того ж була недосконалою. Крім того, відчувалася відсутність уваги до української дипломатії з боку таких країн, як Англія, Німеччина, Франція¹⁷. Для Заходу Україна в цей час була «неслухняним дитям», а М. Тетчер порівнювала її влітку 1991 то з Квебеком, то Техасом¹⁸.

Ідея Л. Кравчука, висловлена в Будапешті у лютому 1993, про формування зони безпеки з 13 країн, що знаходилися між Росією та НАТО, теж залишилася проектом. Незважаючи на запевнення президента України, що така структура не ізолює Росію від Європи, а навпаки, пов'яже її з Заходом, лідери Центрально-Східної Європи це пояснення не сприйняли¹⁹. С.Р. Берант, напевне, має рацію, вважаючи причиною невдач київських лідерів у відносинах з країнами Центрально-Східної Європи не лише негативну позицію останніх, але й помилки української зовнішньої політики. На його думку, навіть у 1994-1995 роках Центральна Європа за шкалою пріоритетів дипломатії України знаходилась лише на 4-му місці – поряд з Китаєм, державами Перської затоки, «азіатськими тиграми», а на першому – країни СНД та Прибалтики²⁰. З іншого боку, сумна доля Вишеградської групи, доводить М. Роудз, дещо виправдовує українських діячів. Ще в січні 1993 голова уряду Чехії В. Клаус в інтерв'ю газеті

«Фігаро» заявив, що Вишеградський блок – це «клуб бідняків», штучне утворення Заходу. А після невдачі В. Гавела зі створенням регіонального союзу з участю Австрії, Німеччини, Словаччини, Італії, Швейцарії, Ліхтенштейну, Чехії та інших країн, до середини 1997 року сама ідея Вишеградської групи перестала існувати, залишилася тільки її спадщина – угода про зону вільної торгівлі²¹.

Цілком справедливо ад'юнкт-професор політології університету Толедо М. М. Балмаседа вказувала на взаємозв'язок між Україною, Центральною Європою та Росією, причому на цей «трикутник безпеки» з тривогою дивилася й Західна Європа. При цьому вона виділяє чотири групи багатосторонніх відносин: вісі «Україна – Росія – Молдова – Румунія» і «Україна – Молдова – Румунія – Угорщина», трикутники «Україна – Білорусь – Росія» та «Україна – Центральна Європа – Росія».

Ланцюг подій, до яких можуть бути втягнуті вказані держави, в роздумах М. Балмаседи виглядає таким чином: після можливого об'єднання Молдови з Румунією (в надто віддаленому майбутньому) повністю відділиться Придністровська республіка. Такий розвиток зачепить і Україну – не лише тому, що в цьому регіоні проживає значна кількість українців, а через те, що домінуючі в Придністров'ї російські лідери співпрацюють з російськими сепаратистами Криму. Крім того, будь-яке російське військове втручання в справи Придністров'я прямо або посередньо буде впливати на стан справ в Україні²².

Схоже на те, що Центральна Європа, підкреслює М. Балмаседа, знову, як і після 1945 року, стала закладником нової системи європейської безпеки. Росія хоче бачити її сірою буферною зоною з обмеженим рівнем безпеки, доки зміцніє єдність СНД, і тоді Москва зможе вести активну політику в цьому регіоні. Якщо ж Україна залишатиметься слабкою, вона перетвориться у бажану принаду для російського експансіоністського настрою. У зв'язку з подібними передбаченнями тривожних думок у європейців не бракує: коли раптом білорусько-польський кордон довжиною 900 км де-факто перетворився на польсько-російський, то чи не виникне аналогічна ситуація на українсько-польському?²³

Потрібно мати на увазі, що без підтримки великих держав Україна не в змозі виконувати роль посередника між Сходом та Заходом, яка була б бажаною. Професор Д. Д. П. Морні (університет Кента) доречно зазначав: Україна, як слабка держава, що знаходиться в процесі болісних економічних і політичних реформ, неминуче повинна заручитися міжнародною підтримкою, навіть якщо вона ілюзорна чи символічна. Для України

такі заходи необхідні подвійно, бо її суверенітет все ще негативний, тобто вона добровільно поступилася деякими правами внутрішнього контролю в обмін на міжнародну допомогу. На щастя, важлива геополітична ніша, яку займає Україна в системі європейської безпеки, гарантує їй постійну увагу, насамперед з боку великих держав²⁴. У свою чергу, незалежність України значно посилила, за оцінкою З. Бжезинського, безпеку Польщі, Румунії та Туреччини²⁵.

Водночас завдяки змінам геополітичної конфігурації вдалося завершити тривалий радянсько-румунський диспут стосовно кордонів між Україною та Румунією. Адже переговори, які велися з 1967 до 1991 року, результатів не дали, і навіть восени 1995 Бухарест не визнавав належність острова Зміїного (1,5 км², за 32 км від дельти Дунаю, з 1878 до 1948 належав Румунії, потім – СРСР²⁶). Однак у лютому 1997 президент Румунії Е. Константінеску заявив у штабі НАТО: Буковина не була ні російською, ні українською територією, але Бухарест вирішив пожертвувати нею заради членства у Північно-атлантичному альянсі. Нагадаємо, що вже 2 травня 1997 Україна й Румунія підписали договір про дружбу та співробітництво²⁷.

Залишаються інші труднощі: скажімо, суперечливе ставлення Заходу до факту незалежності України; багато європейців не впевнені, чи вона є «реальною країною», чи ні. Не існує чіткого консенсусу в питанні, як і де Україна увійде до структури європейської безпеки, що склалася після закінчення холодної війни. Шанси України одержати членство в Європейському Союзі або НАТО поки що нульові. Водночас Київ залишається у значній економічній залежності від Росії, зазнає все більшого тиску в питанні вступу до системи колективної безпеки СНД. Все це обмежує довготерміновий вибір України і її незалежність. Тому вона, за словами старшого наукового співробітника РАНД-корпорації в Санта-Моніка (Каліфорнія) Ф.С. Ларрабі, знаходиться стратегічно перед «дверима пекла», розриваючись між бажанням більш тісних зв'язків із Заходом і зростаючим тиском з боку Росії, який примушує Україну інтегруватися до структур СНД. До того ж, частина політичних діячів старого континенту вважає європейські амбіції України нереальними. Звичайно для більшості європейців східний кордон закінчувався Польщею, а крім того, вони не бажають на ґрунті відносин з Україною сваритися з Росією²⁸.

Цілком резонним на цьому тлі виглядає попередження Д. Моррісона щодо негативних наслідків, що можуть виникнути для України в результаті балансування між Сходом і Заходом. Він припускає, що для Києва

утягування в неминучий конфлікт між двома спільнотами, які розвиваються різним темпом, є надзвичайно ризикованим, бо Україна може упадкувати найгірші риси з обох світів. Вона не зможе блокувати ні рух членів СНД в напрямі до більш глибокої інтеграції, ні компенсувати суттєві економічні збитки, щоб вийти на рейки стабільного економічного прогресу за типом західної моделі²⁹.

Постає запитання: чи можлива для України інша парадигма безпеки? Якщо привести аргументи керівника Центру інформації і документації НАТО в Києві Т. Кузьо, то навіть неспівмірне припущення про це здаватиметься цілком надуманим. У випадку України спроба максимізувати свою незалежність від Росії приречена на невдачу. Як говорить Т. Кузьо, президент України Л. Кучма примушений балансувати на натягнутому дроті між амбіційною політикою Л. Кравчука і реінтеграційними намірами О. Лукашенка. Керуючись реальним іміджем України, Л. Кучма рішуче відкинув ідею постійного нейтралітету, яку його попередник захищав навіть у кінці 1995 року, і зайняв більш гнучку позицію активного нейтралітету. Подібні рішення, зазначав А. Уотсон, цілком виправдані, коли держава не має абсолютної незалежності. Саме в такій ситуації, вважає Т. Кузьо, поки що неможлива і успішна інтеграція чи реінтеграція в рамках СНД, бо, маючи «негативний суверенітет», більшість колишніх радянських республік будуть розглядати подібні спроби як замах на їхню незалежність³⁰.

Однак, як вірно зазначає І. Прицель, нейтралітет України залишатиметься дієвим тільки за відсутності біполярної міжнародної системи безпеки, тому його існування – питання часу³¹. Кілька років тому Е.Б. Рамер розмірковував у цьому плані значно категоричніше: колапс України неминучий, і вона приречена бути частиною Росії, тому ключ до європейської стабільності знаходитиметься у Росії й далі³². Цей радикальний висновок нагадує висловлювання українського політолога Ю. Павленка на конференції в Києві у травні 1994 року «Україна в геополітичному інтер'єрі». Він заявив: в українській свідомості йде боротьба «поствізантійства» та «європейства», але на 100 років для України відкритий лише східнохристиянсько-євразійський простір³³.

У цьому відношенні необхідно торкнутися й проблеми тієї ностальгії частини громадян та еліти Росії, яка охопила суспільство. І не тільки в кінці 1991, але й через два роки, коли Міністерство закордонних справ Росії проголосило зовнішньополітичну доктрину, за якою Москва претендувала на роль регіональної, світової та ядерної супердержави. Але, як

добре ілюструє Л. Ерон, між такою констатацією та суворою реальністю, яку обнародувала група експертів на чолі з В.Б. Беневоленським, лежала майже прірва. В Росії залишилося зовсім мало друзів, немає надійних союзників, вона відрізана від Північної Європи та Польщі незалежними державами Прибалтики, від Південно-Східної Європи – Україною, нестабільність панує на південному фланзі. Не дивно, що у травні 1997 року російський парламент прийняв нову доктрину національної безпеки³⁴. Затверджена указом Б. Єльцина № 1300 від 17 грудня 1997 року, вона знову декларує намір Росії відновити статус світової наддержави, розширити контроль над територією колишнього СРСР (крім Прибалтики). Не випадково М. Олбрайт попередила світову громадськість про небезпеку з боку Євразії, тобто Росії³⁵.

Підсумовуючи вищесказане, можна зробити деякі висновки. По-перше, «пост-советологічна» література виказує логічну, виправдану увагу до проблем європейської безпеки, не розділяючи «китайською стіною» старий континент навпіл, як це робилося раніше. По-друге, розмаїття думок та висновків доводить неможливість довгострокових прогнозів щодо розгортання подій у трикутнику «Схід – Захід – Євразія». І, нарешті, ми бачимо: незважаючи на втрату Росією статусу наддержави, наявність найбільш актуальних проблем в Україні, від стосунків саме цих двох нерівнозначних спільнот багато в чому залежить спокій у центрі Європи.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Odom W.E. A World of new Security Dilemmas // SAJS Review (Washington). — 1999. — Vol. XIX. — No. 2. — P. 204.
2. Papp P.S. The former Soviet Republics and the Commonwealth of Independent States // The Defense Policies of Nations. A Comparative Study. Third Edit. Baltimore ; London. — 1994. — P.197.
3. Paznyak V.E.. Belarus's Foreign Policy Priorities and the Decision — making Process // The making of Foreign Policy in Russia and the new States of Eurasia. — Armonk , New York ; London. — 1995. — P. 147. — 148.
4. Twining D.T. The new Eurasia . A Guide to the Republics of the former Soviet Union. — Westport; London. — 1993. — P.100 — 103.
5. Alexandrova O. Rezeptionen der auswärtigen Sicherheit in der Ukraine // Berichte des Bundesinstituts für ostwissenschaftliche und internationale Studien (Köln). — 1993. — Bd. 40. — S. 2—22.
6. Korb L.J. The United States // The Defense Policies of Nations. ... — P. 24.

7. Nabytovich J. Ukraine — NATO — Russia : The Search for Sides in the Trilateral Relations // The Ukrainian review (London). — 1996. — Vol. 43. — No. 4. — P. 57 — 58.

8. Kincade W.H., Melnyczuk N. Eurasia Letter: unneighbourly neighbours // Foreign Policy (Washington). — 1994. — No. 94. — P. 84.

9. Schönemann M. Die sicherheitspolitische Zwischenlage der Ukraine — Chancen und Risiken // Die Ukraine in der europäischen Sicherheitsarchitektur. — Baden — Baden. — 1997. — S. 16—17.

10. Kuzio T. Ukraine under Kuchma. Political Reform , Economic Transformation and Security Policy in Independent Ukraine . — New York. — 1997. — P. 54, 189, 200.

11. Lieven A. Restraining NATO : Ukraine, Russia, and the West // The Washington Quarterly. — 1997. — Vol. 20. — No. 4. — P. 55.

12. Bukkvoll T. Ukraine and European Security . — London. — 1997. — P. 76.

13. Blank S.J. Russia, Ukraine and European Security. — With place. — 1993. — P. V, 10—11.

14. Gray V. The Emerging Balance of Power in East Central Europe : A Realist Perspective // The European Studies Journal (Cedar Falls, Iowa). — 1994. — Vol. XI. — No. 2. — P. 6.

15. Wilson E. The Post — Soviet States and the Nationalities Question // The Nationalities Question in the Post — Soviet States. — London: New York. — 1996. — P. 38—39.

16. Garnett Sh. W. The Sources and Conduct of Ukrainian nuclear Policy ; November 1992 to January 1994 // The nuclear Challenge in Russia and the new States of Eurasia. — Armonk , New York : London. — 1995. — P. 135.

17. Osadczuk — Korab B.A. Die aussen — und innenpolitik der Ukraine in jüngster Zeit // Rußland und die Ukraine nach dem Zerfall der Sowjetunion. — Berlin. — 1996. — S. 163 — 164.

18. Wolczuk R. Ukraine and Europe : Relations since Independence // The Ukrainian review (London). — 1997. — Vol. 44. — No. 1. — P. 41.

19. Burant S.R. Foreign Policy and National Identity : A Comparison of Ukraine and Belarus // Europe — Asia studies (Glasgow). — 1995. — Vol. 47. — No. 7. — P. 1129—1130.

20. Burant S.R. Ukraine and East Central Europe // Ukraine in the World . Studies in the International Relations and Security Structure of a newly Independent State. — Cambridge. — 1998. — P. 49.

21. Rhodes M. Post — Visegrad Cooperation in East Central Europe // East

- European Quarterly (Boulder). — 1999. — Vol. XXXIII. — No. 1. — P. 52 — 56.
22. Balmaceda M.M. «Two's Company, three's Crowd»: the Role of Central Europe in Ukrainian Security // East European Quarterly. — 1998. — Vol. XXXII. — No. 3. — P. 336—337.
23. Balmaceda M.M. The Role of the Western Soviet Successor States in the Russian — East European Relationship // Post — Communist States in the World Community. — Basingstoke; London. — 1998. — P. 162 — 168.
24. Moroney J.D.P. The Lack of Determinacy in Ukraine's Foreign and Security Policy // The Ukrainian review. — 1998. — Vol. 45. — No. 4. — P. 5—6, 30.
25. Brzezinski Z. Ukraine's Critical Role in the Post — Soviet Space // Ukraine in the World ... — P. 4.
26. Alexandrova O. Die Ukraine und die Staaten Ostmitteleuropas // Berichte des Bundesinstituts für ostwissenschaftliche und internationale Studien. — 1997. — Bd. 9. — S. 25—30.
27. Wolczuk R. Relations between Ukraine and Romania in the Context of NATO Enlargement // The Ukrainian review. — 1997. — Vol. 44. — No. 4. — P. 37.
28. Larrabee F.S. Ukraine's Balancing Act // Survival (London). — 1996. — Vol. 38. — No. 2. — P. 145.
29. Цит. по : Skak M. From Empire to Anarchy. Postcommunist Foreign Policy and International Relations. — New York. — 1996. — P. 271.
30. Kuzio T. The Domestic Sources of Ukrainian Security Policy // The Journal of Strategic Studies (London). — 1998. — Vol. 21. — No. 4. — P. 19, 22, 30.
31. Prizel J. National Identity and Foreign Policy. Nationalism and Leadership in Poland, Russia and Ukraine. — Cambridge. — 1998. — P. 399.
32. Rumer E.B. Eurasia Letter: will Ukraine return to Russia? // Foreign Policy (Washington). — 1994. — No. 96. — P. 144.
33. Коваль И.Н. Последняя битва «холодной войны». Восточноевропейская политика сверхдержав в концепциях зарубежной политологии (80—е начало 90—х г.г.). — Одесса. — 1999. — с. 171 — 172.
34. Aron L. The Foreign Policy Doctrine of Post — Communist Russia and Its Domestic Context // The new Russian Foreign Policy. — New York. — 1998. — P. 26—29.
35. Staar R.F. Russia's new Blueprint for national Security // Strategic review (Boston). — 1998. — Vol. XXVI. — No. 2. — P. 31,38.